

ІСТОРІОГРАФІЯ ВИВЧЕННЯ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧОЇ СПАДЩИНИ В.С.ІКОННИКОВА

Наукову вагомість творчої спадщини В.С.Іконникова, значущість його праць та внесок у становлення українського джерелознавства неможливо оцінити без всебічного аналізу історіографічної бази творчості вченого.

Об'єктом дослідження істориків, як протягом життя Іконникова, так і після його смерті, були окремі, вибіркові питання наукової, педагогічної та громадської діяльності. Зокрема, часто побіжно і поверхово висвітлювалась його роль в культурно-освітньому процесі кінця XIX — початку XX ст. Практично до середини нашого століття життя та діяльність його не стали самостійним предметом наукового вивчення. Незважаючи на те, що ім'я В.С.Іконникова увійшло до усіх довідково-енциклопедичних видань кінця XIX — початку XX ст., хоча і з досить однобічною оцінкою, це не привернуло належної уваги до його творчої спадщини.

Для більш повного та ґрунтовного історіографічного аналізу праць, присвячених творчості В.С.Іконникова, ми умовно розподілили їх за 4-ма періодами: кінець XIX ст. — 1920-і рр.; 1930-і рр. — перша половина 1950-х рр.; кінець 1950-х рр. — 1980-і рр.; 1990-і рр.

До першого періоду (кінець XIX ст. — 1920-і рр.) дослідження творчості вченого ми віднесли енциклопедичні та довідково-бібліографічні видання кінця XIX — початку XX ст., прижиттєві публікації про вченого та перші праці після його смерті, рецензії на його наукові студії, зокрема на докторську дисертацію "Опыт исследования о культурном значении Византии в русской истории" та "Опыт русской историографии". Останні викликали значний інтерес і увагу наукової громадськості, яка виявилась в активному обговоренні цих праць на шпальтах наукових часописів.

Зазначимо, що енциклопедичні публікації кінця XIX — початку XX ст. досить однотипні і торкаються тільки фактів з біографії вченого¹. Аналіз творчості вченого, зокрема його

джерелознавчих праць, там відсутній. Суттєво вирізняється на їх фоні стаття, подана в "Новом Энциклопедическом словаре", де зазначається, що "вичерпне дослідження джерел і літератури, документальність викладу є характерною рисою як суто власних робіт, так і багатьох критичних статей Іконникова. "Опыт русской историографии" — ціла енциклопедія джерелознавства і бібліографії російської історії"².

Важливий історіографічний матеріал щодо дослідження життєпису вченого міститься в "Источниках словаря русских писателей", в якому подано перелік усієї тогочасних видань, де надрукований матеріал про В.С.Іконникова — від газетних публікацій до статей у періодиці і окремих виданнях³. Докладна наукова біографія вченого, список його праць та література про нього вміщені в "Материалах для биографического словаря действительных членов имп. Академии Наук". Але життєпис вченого, його наукова та педагогічна діяльність до 1914 р. там висвітлені стисло. У статті зазначається і чисельність томів власної бібліотеки академіка В.С.Іконникова, яка дорівнювала 16000 томів книг та більше 3000 брошур⁴.

Докладні відомості про вченого репрезентовані в "Биографическом словаре профессоров и преподавателей имп. университета св. Владимира"⁵ та "Историко-филологическом факультете Харьковского университета за 100 лет (1805-1905)"⁶. Нариси для них, як нами встановлено, підготував сам В.С.Іконников.

За життя В.С.Іконникова вийшло друком чимало рецензій на його твори. За нашими підрахунками, праці Іконникова удостоїлись уваги вчених більше 30 разів. Це — рецензії на видання "Скептическая школа в русской историографии и ее противники", "Проф. Н.С.Мордвинов", "Арсений Матвеевич, митрополит Ростовский", "Граф Николай Петрович Румянцев". Деятелность его на пользу разработки русской истории и археологии, "Александр Андреевич Беклешов (1743-1808) малороссийский военный генерал-губернатор, киевский военный губернатор, генерал-прокурор", "Киев в 1654-1855 гг.", "Крестьянское движение в Киевской губернии в 1826-1827 гг. в связи с событиями того времени (по архивным материалам)" та ін. Найважливішими для нас

є ті, що торкаються джерелознавчих праць вченого або таких, які написані на основі використання архівних або історіографічних матеріалів.

Найвагомішою працею багатопланового характеру є "Опыт русской историографии", яка не пройшла поза увагою тих, хто працює на терені вітчизняного джерелознавства, історіографії, бібліографії та інших окремих спеціальних історичних галузей науки, вивчає різні види і групи джерел, методи їх критики, займається дослідженням літописів, мемуарів, епістолярії.

Характерною особливістю віднайдених нами 14 рецензій на 1 том та 6 рецензій на 2 том цього видання⁸ є не тільки ґрунтовна обізнаність їх авторів з тогочасним станом дослідження проблеми, а й об'єктивність та критичне ставлення до рецензованої праці. Серед них рецензії К.М.Бестужева-Рюміна, О.М.Піпін, О.Ф.Бичкова, Д.В.Цветаєва та ін. Загалом позитивно оцінюючи "Опыт" і, розуміючи величезне значення його для історичної науки, рецензенти, однак, вказали і на ряд недоліків цієї праці. Одним з перших відгукнувся на вихід першого тому відомий російський історик та етнограф, дослідник вітчизняної і зарубіжної літератури і фольклору, академік Російської академії наук О.М.Піпін. Він вже на початку 1893 р. опублікував розгорнутий змістовний відгук у часописі "Вестник Европы". В ньому послідовно аналізується зміст тексту вступних розділів "Опыта", підходить В.С.Іконнікова до основних проблем. Автор рецензії часто полемізує з вченим з приводу його поглядів на те або інше питання. Між іншим, О.Піпін зазначає, що спосіб викладу матеріалу, яким користується В.С.Іконніков, можна назвати еклектичним: "Автор не викладає предмет в послідовному догматичному порядку, а, як правило, окреслює питання, збирає різноманітні думки про нього давніх і нових письменників, а потім робить свій вибір"⁹. Рецензент пише, що такий спосіб має "великі незручності", оскільки замість конкретного пояснення питання, подається маса чужих суперечливих думок, які не завжди зрозумілі читачу. Така система викладу матеріалу у вченого, на його думку, "переважає при аналізі питання про зміст історії як науки та про її місце серед інших знань; про досто-

вірність джерел та методів роботи з ними; про значення історичного скептицизму тощо"¹⁰. Досліджуючи окремий розділ "Опыта", який присвячений допоміжним галузям історичних знань О.Піпін зупиняється на оцінці авторського аналізу джерел та історіографії даної проблеми. Зокрема, він розглядає питання пов'язані з умисним фальсифікатом актів, житій та ін. на прикладі вивчення історичних документів у закордонних школах, де готують фахівців-архівістів¹¹.

Особливо цікавим, на думку рецензента, є третій розділ праці, присвячений питанням внутрішньої критики джерел. На жаль, відзначає дослідник, автор не дає цілісного викладу дослідження цього питання, а використовує метод співставлення різних думок учених, між якими обирає ті, які вважає найбільш вірними. Таким чином, констатує О.Піпін, виходить свого роду хрестоматія думок і поглядів¹². Ця риса взагалі характерна для творчості В.С.Іконнікова. Її спостерігаємо у студіях про роль і місце особи в історії, про закони розвитку історії і про місце в ній історика, його обов'язку об'єктивно висвітлювати хід історичного процесу.

Схвально оцінив вихід у світ 1 тому і М.Колосов, який надрукував свій відгук в часописі "Душеполезное чтение" і назвав цю працю першою російською історіографією. Він підкреслює безперечну значимість та вагомість даного дослідження, величезну кількість опрацьованого автором "Опыта" матеріалу, масу цитат тощо. Зазначає, що рукопис твору був підготовлений ще в 1884 р. до 50-річчя з дня заснування Університету св. Володимира, а побачив світ тільки через 7 років.

Загалом позитивно оцінюючи "Опыт" з огляду на інформативну насиченість фактичним матеріалом, М.Колосов вказує і на деякі неточності. На його думку, вони суттєво не вплинули на загальний високий рівень праці. До їх числа він відносить деяку штучність плану окремих розділів, невідповідність місця знаходження окремих матеріалів, або й відсутність взагалі. Як недолік рецензент вказує і на відсутність предметного покажчика, який необхідний у такій великій праці¹³.

Ще одна рецензія, яка заслуговує на увагу, належить ві-

домому російському історику кінця XIX ст. К.М.Бестужев-Рюмїну. У своєму ґрунтовному відгуку на працю В.С.Іконникова, рецензент відмічає своєчасність і необхідність такого видання. Він називає його “плодом рідкої працездатності та незвичайної енергії”. Високо оцінюючи методологічну частину праці вченого, К.Бестужев-Рюмїн констатує, що на час виходу у світ “Опыта” в російській історіографії ще не було узагальнюючої праці методологічного спрямування і ґрунтовна розробка В.С.Іконникова є значним кроком у цьому напрямі. Однак, рецензент не погоджується з рядом висновків. Зокрема, стосовно переліку допоміжних історичних дисциплін, то рецензент вважає, що історія літератури та історія права не окремі знання, а складові історичної науки, хоча вони мають свій окремий предмет дослідження. На його думку, недостатньо уваги приділено значенню археології, у т.ч. теоретичним проблемам, побутовим та мистецьким археологічним пам’яткам та ін.

Звернувши увагу рецензент і на історіософські погляди В.С.Іконникова. Він зазначає, що вчений визнає користь філософського трактування історичного процесу, схиляється до думки, що існуючі на той час філософські погляди спроможні пояснити історичні події. Торкаючись питання суб’єктивності та об’єктивності історика, В.С.Іконников вважав, що всі історики, як і будь-яка інша людина, схильні до тенденційності. Остання може бути наслідком національних, релігійних, філософських та ін. поглядів, які притаманні людині. Таким чином, об’єктивність історика вчений вбачав в неупередженому вивченні фактів і відсутності упередженості щодо їх викладу¹⁴.

Закінчуючи рецензію К.М.Бестужев-Рюмїн ще раз наголошував на важливості додатків до видання, які складають 371 сторінку і охарактеризував цей твір як своєрідну “карту для мандрівника” та для всіх, хто займається історичними дослідженнями.

Другий том “Опыта” отримав значно меншу кількість рецензій. Серед них вирізняється відгук Г.Кунцевича, в якому рецензент аналізує дві книги другого тому видання. Не дивлячись на ряд зауважень та неточностей, він загалом позитивно оцінює видання. Манеру викладу матеріалу тексту

“Опыта” Г.Кунцевич порівнює з літописом Нестора і зазначає, що другий том на противагу першому написаний більш легкою та зрозумілою мовою, а бібліографічні примітки розташовані зручніше для користування. Однак з огляду на систематизацію матеріалу рецензент вказує на ряд недоліків: інколи емпіричний матеріал вміщений не у відповідних розділах, а іноді взагалі дублюється¹⁵. Водночас вказується на відсутність предметного покажчика.

Таким чином, узагальнюючи відгуки провідних вчених на “Опыт” зазначимо, що всі рецензенти одностайні у думці про важливість та актуальність даної праці, яка посіла значне місце в історіографії. Серед недоліків вони називають розпорошеність матеріалу за проблемами, відсутність узагальнень і чітко визначеної авторської позиції, понадмірне захоплення цитатами і думками інших вчених для визначення власного ставлення до ідеї або позиції, відсутність предметного покажчика тощо.

Ще одна праця вченого, яка свого часу була у полі зору опонентів — докторська дисертація “Опыт исследования о культурном значении Византии в русской истории”, що вийшла як окремим виданням, так і на шпальтах “Университетских известий”. Серед рецензентів такі відомі російські історики як В.О.Ключевський та В.О.Бильбасов.

Одним з найсуворіших опонентів В.С.Іконникова був його колега по наукових інтересах, видатний російський вчений, професор Московського університету В.О.Ключевський. Він досить ґрунтовно, навіть прискіпливо проаналізував текст докторської дисертації вченого, знайшов багато недоліків і висловив численні зауваження.

На думку рецензента В.С.Іконников використовував виключно друковані джерела і зовсім не звертався до текстів рукописів, часто послуговувався матеріалами інших дослідників, що виявилось у дослівному їх цитуванні. Таким чином, опонент звинувачує автора праці у недостатньому знайомстві з джерелами і їх самостійній інтерпретації. Але головним недоліком вчений вважає відсутність чіткої структури, що заважає автору системно проаналізувати увесь наявний матеріал¹⁶.

Зазначимо, що велика за обсягом рецензія В.О.Ключевського є найбільш критичною і аргументованою щодо ана-

лізу цієї праці В.С.Іконникова. І це має підстави, оскільки ніхто з вчених-сучасників В.С.Іконникова не підійшов так близько до цієї проблеми у своїх наукових пошуках, ніхто не займався так предметно історією монастирів, аналізом життійної літератури, інших джерел давньоруської писемності. Кожна сторінка його рецензії містить вказані недоліки, а іноді і помилки, він називає висновки праці хиткими, а саму працю компілятивною.

Як відомо, Іконников відповів на цю рецензію відгуком (антикритикою), у якому пояснив деякі із зазначених опонентом зауважень. Однак, Ключевський не був ними задоволений і написав ще одну рецензію назвавши її відповіддю на антикритику. В ній рецензент називає працю В.С.Іконникова "бджолиним збором квіткового пилку на чужих творах"¹⁷.

Зазначимо, що це були роки, коли наукова творчість В.С.Іконникова тільки розгорталась, набирала оберти. В цей час молодий В.Ключевський обрав темою магістерської дисертації проблему значення монастирів в колонізації Північно-Східної Русі, тобто питання, яке розглядалось і в докторській дисертації Іконникова, хоча по суті вона була присвячена впливу Візантії на культуру Русі. Мабуть, після виходу книги В.С.Іконникова, Ключевський відмовився від свого початкового плану. Очевидно він не хотів дублювати проблематику і предметно зайнявся давньоруськими життями святих, але матеріал по колонізації монастирів публікував неодноразово в цілій серії праць у 1870-і роки.

Ще один рецензент В.С.Іконникова В.О.Більбасов зазначив, що в своїй докторській дисертації Іконников перебільшував значення та вплив Візантії на культуру давньої Русі, не бачив самотності розвитку Русі, не критично та необ'єктивно оцінив місце і роль візантійської культури у давній Русі. Таким чином, вже сучасники вказали на недоліки цієї праці Іконникова.

Після смерті вченого був надрукований некролог С.Ф.Платонова та споми́ни С.І.Соболевського, а через декілька років і невеличка стаття Л.П.Добровольського.

Відзначимо, що С.Платонов — відомий історик, який добре знав Іконникова. Про це свідчить листування цих

двох вчених. Платонов дав досить влучну характеристику Іконникову як людині і науковцю. Так, він називає його кабінетним дослідником, що віддав себе науці і був далекий від політики, характеризує як вченого "з дивовижними історичними та бібліографічними знаннями", який, однак, не любив теоретичних узагальнень і всі сили віддавав систематизації величезного фактичного матеріалу. Саме завдяки цим дослідницьким якостям Іконникова, його "Опыт", на думку Платонова, "вирізняється виключною повнотою і слугує основною капітальною працею для всіх спеціалістів"¹⁸.

Леонід Добровольський, один з учнів Іконникова, присвятив свою розвідку проблемі висвітлення історії України і, зокрема, киевознавства у творчості свого вчителя. Він зазначав: "Щиро відданий в дійсності своїй ближчій батьківщині, він завше вважав за свою повинність діяльно, ревно служити їй у межах своєї компетентності"¹⁹. Підтвердження цьому є численні праці Іконникова, присвячені історії Києва та Київському університету.

Пам'ять Іконникова вшанували члени товариства Нестора-літописця, одним з засновників і діяльним членом якого він був. На засіданні 16 грудня 1923 р. доповіді про життєвий і творчий шлях вченого виголосили М.Василенко "Пам'яті Іконникова", С.Маслов "Опыт русской историографии" В.С.Іконникова" та В.Базилевич "В.С.Іконников як історик Києва"²⁰.

Другий період (1930-і рр. — перша половина 1950-х рр.) не дав істотних наукових розробок, присвячених В.С.Іконникову. Однак, не дивлячись на це, його ім'я доволі часто згадувалось у монографічних, енциклопедичних та інших виданнях у контексті дослідження історичної науки в Київському університеті, розвитку вищої освіти тощо.

Так, у 1930-х рр. виходить друком "Большая Советская Энциклопедия", яка помістила статтю Б.Тихомирова про В.С.Іконникова. В ній автор зазначає, що "Іконников являє собою тип російського буржуазного історика, ідеаліста-еклектика, безпорадного в області методології, однак такого, що накопичив численні факти і досяг феноменального знання бібліографії свого предмета"²¹. Звісно, такий погляд на творчість Іконникова досить вузький, але типовий для цієї

доби. Окрім двох праць вченого “Граф Мордвинов” та “Крестьянское движение в Киевской губернии в 1826-1827 гг. в связи с событиями того времени”, всі інші праці Іконникова, зазначає авторстатей, втратили своє наукове значення.

До цього періоду належить “Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей”, в якому вперше зібрані всі криптоніми, якими користувався Іконников при написанні бібліографічних нотаток в “Университетских известиях”, “Русской старине” та інших періодичних виданнях. Автор словника зазначив п’ять відомих криптонімів В.С.Іконникова: В.И.; В.С.И.; И-в, В.; В.С.; И-в В.С., що полегшує атрибуцію багатьох його публікацій.

Значною подією у вітчизняній історіографії була поява книги Н.Л.Рубінштейна “Русская историография”. Її автор вважає, що історіографічна праця В.С.Іконникова “Опыт русской историографии” відображає бібліографічний напрям в буржуазній історичній науці²².

Особа В.С.Іконникова та його творчість досліджувалась і в працях вчених української діаспори. Так, Д.Дорошенко в “Огляді української історіографії” декілька разів згадує твори Іконникова. Зокрема, висвітлюючи історіографію литовсько-польської доби він зазначає, що докладно ці питання розробляв і В.С.Іконников в “Опыте русской историографии”. Висвітлюючи творчу спадщину О.Рігельмана він наводить цитату з “Опыта” в якій зазначається, що в праці Рігельмана подається систематизований виклад історії Малоросії і яка стоїть “на рубежі літописної оповіді та критичної історії”²³.

Досліджуючи діяльність часопису “Киевская старина” та визначаючи його місце в суспільно-політичному житті України Д.Дорошенко називає Іконникова одним з найактивніших його авторів. Неодноразово в монографії Д.Дорошенка зустрічаються посилання на студії Іконникова “Киев в 1654-1855 гг. Исторический очерк” у контексті дослідження історії Києва. Однак, зазначимо, що в своїй “Історіографії” Д.Дорошенко не аналізує джерелознавчої спадщини Іконникова і не визначає її місце в українській історіографії²⁴.

Третій період (кінець 1950-х рр. — 1980-і рр.) характе-

ризується значно більшою увагою до творчості В.С.Іконникова. З’являються праці присвячені його життєвому та творчому шляху, в яких знаходимо зміну усталених підходів та оцінок спадщини вченого. З кінця 1950-х рр. виходять друком праці узагальнюючого плану, зокрема бібліографічного спрямування, де ім’я В.С.Іконникова — історика, вченого, історіографа, бібліографа, професора Київського університету згадується досить часто. За нашими підрахунками, за 30 років цього періоду у загальноісторичних виданнях та статтях у наукових збірниках ім’я і творчість вченого згадувалась більше ста разів, а в 30 випадках стала предметом окремого дослідження. На цей період припадає вихід у світ Енциклопедії Українознавства, де зазначається, що В.Іконников відомий київський історик, голова Археографічної комісії, автор багатьох праць. Вказано, що його “Опыт русской историографии” є справжньою енциклопедією джерелознавства та історичної бібліографії. В “Истории русской библиографии начала XX века” зазначається, що “Опыт” присвячений дослідженню пам’яток російської історичної думки з давніх часів до XVIII ст.: “Його задум, структура і метод бібліографічного опису склались ще в минулому столітті. За своїм характером це не стільки історіографічна, як джерелознавча праця, в якій значний бібліографічний матеріал введений у вигляді списків джерел і додаткових переліків книг, журнальних і газетних статей на російській та іноземній мовах з 1891 по 1908 р.”²⁵ Так, у 3-х томному виданні “История Киева”, написаному у традиційно тенденційній для радянської доби формі, де фігурують терміни “буржуазний ліберальний вчений” та інші у рубриці “Культурне життя міста у другій половині XIX — на початку XX ст.” вказано, що серед вчених, які працювали у межах буржуазно-ліберального напряму історичної науки значних успіхів досяг В.С.Іконников у галузі дослідження киевознавства. Зокрема, йдеться про його працю “Киев в 1654-1855 гг.” Щодо оцінки “Опыта русской историографии”, то вона, як і в інших виданнях цього періоду однозначна: видання зберігає значення як інформативно-довідковий посібник.

Бібліографія праць В.С.Іконникова, які вчений друкував у книжках “Чтения в историческом обществе Нестора-ле-

тописця", зібрана у невеличкому виданні М.П.Колесника²⁶, в якому укладач наводить публікації В.С.Іконникова протягом 1879-1914 рр. Цьому самому автору належить стаття про основні етапи та напрями діяльності Історичного товариства Нестора-літописця, одним з членів засновників, головою та активним учасником був В.С.Іконников²⁷.

В "Українській історіографії" М.І.Марченка студії Іконникова згадуються у контексті висвітлення історії літописознавства, дослідження літописів Самовидця та С.Величка, авторства "Історії Русів" та інших проблем. Автор праці на основі аналізу тексту "Опыта русской историографии" кваліфікує його як "бібліографічне зведення, в якому лише побічно згадуються ці пам'ятки української культури. Більш докладно М.Марченко зупиняється на історіографічній цінності праці В.С.Іконникова "Скептическая школа в русской историографии и ее противники". Він розглядає її в контексті дослідження наукової спадщини О.М.Бодяньського. Посилаючись на вищезгадану працю В.С.Іконникова він зазначає, що саме лекції М.Т.Каченовського, які він читав у Московському університеті справили певний вплив на молодого О.М.Бодяньського. Однак пізніше, більш глибоко зайнявшись слов'янською філологією, Бодяньський позбавився впливу скептиків²⁸.

Після публікації 1966 р. статті в "Українському історичному журналі" відомого українського історика В.Г.Сарбея до 125-річчя від дня народження В.С.Іконникова як видатного вченого, "який зробив значний вклад у розвиток історичної науки і своєю прогресивною діяльністю на Україні сприяв єднанню кращих здобутків російської та української культур"²⁹, у науковій пресі час від часу почали з'являтися розвідки про окремі аспекти наукової спадщини В.С.Іконникова.

До цього питання В.Сарбей повернувся через 16 років. У статті, присвяченій розвитку науки в Києві у другій половині XIX ст. поряд з висвітленням доробку таких вчених як О.Левицький, І.Лучицький, О.Лазаревський, він розглядає творчість В.С.Іконникова і називає "Опыт русской историографии" інформаційно-довідковим посібником³⁰.

Творчість В.С.Іконникова вивчала російська дослідниця

Р.О.Киреева. Вона опублікувала ряд статей, присвячених джерелознавчій та історіографічній спадщині В.С.Іконникова, у т. ч. і неопублікованому тому "Опыта русской историографии"³¹. Цій дослідниці вдалося вперше проаналізувати джерелознавчий доробок В.С.Іконникова у контексті його наукової творчості, провести огляд дослідження вченим проблем історіографії, прослідкувати його перші кроки у вивченні даної галузі історичної науки.

На цей період припадає і монографічне дослідження Л.М.Пушкарьова, присвячене одному з основних питань теоретичного джерелознавства — проблемі класифікації писемних джерел. Його автор аналізує позицію В.Іконникова щодо визначення поняття історичного джерела та класифікації (поділу) джерел. Л.Пушкарьов докладно аналізує доробок В.С.Іконникова в галузі вивчення історіографії цієї проблеми. Він підкреслює, що вчений був добре обізнаний з поглядами своїх попередників і їхніми науковими студіями. Саме В.С.Іконников, на думку Пушкарьова, першим вказав на систему поділу джерел П.М.Строевим, М.Г.Устряловим, К.М.Бестужевим-Рюїніним та іншими вченими. Л.М.Пушкарьов розглядає розроблену В.С.Іконниковим систему поділу джерел, яку автор "Опыта русской историографии" наводить у першій книзі другого тому. В монографії зазначається, що незважаючи на те, що у В.С.Іконникова немає єдиного визначеного принципу поділу джерел, — безперечно заслуга його полягає в систематизації попередніх поглядів та в їх точному викладенні³².

Дослідження В.С.Іконниковим початків створення, засад та діяльності представників скептичної школи стали предметом вивчення дніпропетровського дослідника В.Шевцова. В його статті аналізується праця Іконникова "Скептическая школа в русской историографии и ее противники". Він відзначає, що її автор наводить біографію М.Т.Каченовського, як засновника школи, його послідовників та противників, розглядає погляди скептиків тощо. На його думку, В.С.Іконников схвально сприймав таке критичне відношення Каченовського до джерел та наукових авторитетів і вважав, що історико-порівняльний метод, який застосовували представники цієї школи, був позитивним, хоча докладно на цьому не зупинявся.

У монографії В.Фарсоби́на, де предметом дослідження є джерелознавча термінологія, яка побутувала в історичній літературі з XVIII до XX ст., в контексті дослідження понять та термінів спеціальних історичних дисциплін, згадується й В.Іконников. В.Фарсоби́н розглядає “Опыт русской историографии” в контексті дослідження палеографічних видань, проблем історичної критики, дослідження творчої спадщини вчених, зокрема М.Надеждина та ін. Однак, доробок самого Іконникова і його принципи джерелознавчої критики або критерії класифікації джерел у виданні не досліджуються.

Четвертий період дослідження творчості В.С.Іконникова припадає на останнє десятиліття XX ст. Саме 1990-і роки стали найбільш плідними щодо вивчення творчості Іконникова. За нашими підрахунками за останнє десятиліття вийшло друком більше 50-и публікацій, де предметом дослідження є творчість або “*curriculum vitae*” В.С.Іконникова.

Сучасні публікації за жанровим розмаїттям поділяються: на монографічні видання, енциклопедичні та довідково-бібліографічні, статті у періодиці та наукових збірниках, доповіді на конференціях та читаннях. Серед монографічних видань нещодавно публіковані й наші праці³³, в яких комплексно висвітлено життя та наукова творчість вченого, укладений родовід, визначені пріоритетні напрями дослідження. У нашому дисертаційному дослідженні методом фронтального перегляду вперше зібрані та систематизовані всі виявлені публікації В.С.Іконникова від відомих монографічних досліджень до маловідомих бібліографічних нотаток. Проведений їх науково-метричний аналіз та класифікація, укладена хронологія життя та творчості В.С.Іконникова та складені численні показники.

Серед інших монографічних видань відзначимо фундаментальне дослідження О.П.Пронштейна, в якому вчений на основі джерелознавчого аналізу тексту всіх чотирьох книг праці В.С.Іконникова аналізує його внесок у розвиток історії та теорії джерелознавства, джерелознавчої практики, методики роботи з джерелами та їх використан-

ня в наукових дослідженнях. Зупиняється О.П.Пронштейн і на проблемі застосування вченим методів “допоміжних історичних знань” та суміжних наук в джерелознавчих розробках. Другий розділ праці О.П.Пронштейна “Вопросы источниковедения в “Опыте русской историографии” и других сочинениях В.С.Иконникова”, присвячений творчості вченого. Автор праці вперше у радянській історіографії робить спробу комплексного аналізу джерелознавчого доробку Іконникова.

О.Пронштейн вказує, що у творах Іконникова головна увага приділена питанням теорії і методики вивчення історичних джерел, розвитку історичної критики у Росії, визначенню поняття “історичного джерела”, класифікації джерел тощо. Автор підкреслює, що неодмінною умовою розвитку історичної науки В.С.Іконников вважав залучення до наукового обігу великої кількості історичних джерел, які ретельно збирав, систематизував, зокрема висвітлював історію їх пошуку і публікацій³⁴.

Не обійшов увагою постать В.С.Іконникова і О.І.Журба в праці “Київська Археографічна комісія 1843-1921”, яку протягом 1904-1921 рр. очолював Іконников, а з 1890 р. був дійсним її членом. Саме Іконников першим проаналізував та систематизував колекцію документів Археографічної комісії в “Опыте”, високо оцінив її публікаторську діяльність. О.Журба відзначив і значний внесок Іконникова у популяризацію та ознайомлення громадськості з виданнями Комісії, зокрема численні бібліографічні замітки вченого на сторінках журналу “Русская старина” та інших часописів. Він відмітив й пропозицію вченого 1917 р., який пропонував надати новий статус комісії через підпорядкованість її Міністерству Народної Освіти та зміну назви на Київську Археографічну Комісію³⁵.

У довідково-бібліографічних виданнях, серед яких “Малый словник історії України”, “Джерелознавство історії України. Довідник”, “Українські архівісти”, “Історичний календар на 1998 рік”, вміщено невеликі статті-розвідки про В.Іконникова. До цієї групи можна віднести і виданий нещодавно путівник, що репрезентує особові архівні та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів НАН України³⁶.

Інформаційно-довідковий характер має видана у Росії невелика за обсягом книга А. Колесникова "Іконниковы. История дворянского рода", в якій автор на значному фактичному матеріалі (хоча і без посилань) висвітлює історію родовету Іконникових від XVIII ст. до сьогодення. І хоча в даній розробці увага не концентрується на постаті В.С. Іконникова, однак висвітлюються початки його родовету, родинні зв'язки тощо. У виданні вміщено додатки: документи, листи членів родини, іконографічний матеріал³⁷.

Статті та розвідки про творчість вченого можемо класифікувати і за проблемно-тематичним спрямуванням, що дозволяє окреслити більш досліджені аспекти спадщини Іконникова і виявити маловідомі та нерозроблені проблеми. На наш погляд, буде доцільно згрупувати опублікований матеріал за окремими напрямками творчості вченого, виділивши при цьому статті: загальнооглядові, присвячені життєвому та творчому шляху вченого, де особа Іконникова досліджується в контексті суспільно-політичної та культурної ситуації в країні³⁸; розвідки з проблем теоретичного та практичного джерелознавства³⁹ та розробки, що висвітлюють дослідження В.С. Іконниковим спеціальних історичних дисциплін⁴⁰ і окремих галузей історичної науки, серед яких археографія, архівознавство, бібліотекознавство, книгознавство тощо⁴¹.

Щодо опублікованих виступів на конференціях та читаннях, зазначимо, що коло сучасних осіб-дослідників творчості Іконникова досить вузьке, а відтак обмежено і коло питань, які обговорювалися на конференціях та читаннях. Однак, саме на них були окреслені актуальні проблеми дослідження життєвого та творчого шляху В. Іконникова⁴². Характерною ознакою всіх цих доповідей є ґрунтовний аналіз праць вченого, знання його життєпису, родовету, використання багатого архівного матеріалу, який зберігається в архівосховищах України та Росії.

Таким чином, поетапний аналіз історіографії проблеми свідчить, що спадщина В.С. Іконникова вивчається понад 100 років. Однак тільки у середині XX століття спостерігається активізація наукових досліджень щодо творчості

Іконникова, висвітлюється та інтерпретується внесок вченого в становлення історичного джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін, окремих галузей історичної науки, а відтак у розвиток української історіографії.

¹ Энциклопедический словарь Русского Библиографического института «Гранат». Изд. 7-е. М., 1912. Т.21. С.515; Новый энциклопедический словарь / Изд. Ф.А.Брокгауза и И.А.Эфрона. СПб., 1896. Т.ХІХ. С.163; Энциклопедический словарь / Изд. Ф.А.Брокгауза и И.А.Эфрона. СПб., 1894. Т.ХІІ. С.899; Большая Энциклопедия / Под ред. С.Н.Южакова. Спб., 1902. Т.10. С.30; Венгеров С.А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых (от начала русской образованности до наших дней). СПб., 1889. Т.1. С.818-826; Малый энциклопедический словарь / Изд. Ф.А.Брокгауза и И.А.Эфрона. СПб., 1894. Т.ІІ. С.753; Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. Университета св.Владимира (1834-1884) / Под ред. В.Иконникова. К., 1884. С.228-234; Материалы для биографического словаря действительных членов имп. Академии Наук. Пг., 1917. Ч.2 (М-Я). С.303-314 та ін.

² Новый энциклопедический словарь / Изд. Ф.А.Брокгауза и И.А.Эфрона. Т.19. С. 163-164.

³ Венгеров С.А. Источники словаря русских писателей. Т.2. СПб., 1910. С.480-481.

⁴ Материалы для биографического словаря действительных членов имп. Академии Наук. Пг., 1917. Ч.2. (М-Я). С.304-311.

⁵ Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. Университета св.Владимира (1834-1884) / Под ред. В.Иконникова. К., 1884. С.228-234.

⁶ Историко-филологический факультет Харьковского университета (1805-1905) за сто лет. Харьков, 1908. С.330-333.

⁷ Бестужев-Рюмин К.Н. История русского самосознания по историческим памятникам и научным сочинениям // ЖМНП. 1885. № 1. С.139-140; Морошкин И.Я. Обзор литературы об Арсени Мацевиче // Библиограф. 1886. № 44-46; В.Д. [Доманицкий В.] Киев в 1654-1855 гг. В.Иконникова // ЗНТШ. 1905. Т.64. Кн.2. С. 30-31.

⁸ Войцехівська І.Н. Академік Володимир Іконников: життєпис та бібліографія. К., 1998. С. 77-78, 81.

⁹ А.В.-н [А.Н.Пыпин] Приемы исторической работы // ВЕ. 1893. № 1. С.254.

¹⁰ Там же. С. 257-258, 265-266, 269.

¹¹ Там же. С.273-274.

¹² Там же. С. 274.

¹³ Колосов Н.А. Первая русская историография. М., 1893. 10 с.

¹⁴ Бестужев-Рюмин К.Н. Опыт русской историографии В.С.Иконникова, профессора университета св. Владимира // ЖМНП. 1892. № 9. С. 180, 183, 189.

¹⁵ Кунцевич Г. Опыт русской историографии В.С.Иконникова // Известия ОРЯС. 1909. Т. XIX. Кн.3. С.310.

¹⁶ Ключевский В.О. Новые исследования по истории древнерусских монастырей // Ключевский В.О. Отзывы и ответы. Третий сборник статей. Пг., 1918. С.19-77.

¹⁷ Ключевский В.О. Поправки к одной антикритике // Там же. С.78-97.

¹⁸ Платонов С.Ф. Владимир Степанович Иконников (некролог) // Анналы. 1924. № 4. С.254.

¹⁹ Артизов А.Н. Проблемы отечественной историографии в трудах ученых старой школы в послеоктябрьский период // История СССР. 1988. № 6. С.84.

²⁰ Записки історично-філологічного відділу ВУАН. Кн.4. 1924. С.347.

²¹ Большая Советская Энциклопедия. /Гл. ред. О.Ю.Шмидт. М., 1993. Т.27. С.735-736.

²² Рубинштейн Н.Л. Русская историография. М., 1941. С.16.

²³ Дорошенко Д. Огляд української історіографії. К., 1996. 254 с.

²⁴ Там само. С.64.

²⁵ Машкова М.В. История русской библиографии начала XX века (до октября 1917 г.). М., 1969. С.241-242.

²⁶ Чтения в историческом обществе Нестора-летописца (1879-1914) / Укл. М.П.Колесник. К., 1989. 84 с.

²⁷ Колесник М.П. Историчне товариство Нестора-літописця: Основні етапи і напрями діяльності (1872-1931 рр.) // УІЖ. 1989. № 5. С.50-56.

²⁸ Марченко М.І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). К., 1959. С.31, 44, 77, 105, 155-156.

²⁹ Сарбей В.Г. Один з перших істориків-академіків АН УРСР (до 125-річчя з дня народження В.С.Іконникова) // УІЖ. 1966. № 12. С.130.

³⁰ Сарбей В.Г. Розвиток науки в Києві у другій половині XIX ст. // УІЖ. 1982. № 3. С.71.

³¹ Киреева Р.А. Первые шаги В.С.Иконникова в историографии // Проблемы истории общественной мысли и историографии. М., 1976. С.330-337; Киреева Р.А. А.Л.Иконникова и ее записки по историографии // История и историки. Историографический ежегодник. М., 1975. С.189-213; Киреева Р.А. Неизданный том «Опыта русской историографии» В.С.Иконникова // АЕ за 1977 г. М., 1978. С. 323-335; АЕ за 1978 г. М., 1979. С.265-275.

³² Пушкарев Л.Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории. М., 1975. С.139-140, 145-147.

³³ Войцехівська І.Н. Академік Володимир Іконников: життєпис та бібліографія. К., 1998. 132 с.; Її ж. Володимир Іконников: джерелознавчі студії. К., 1999. 358 с.

³⁴ Пронштейн А.П. Источниковедение в России. Эпоха капитализма / Отв. ред. И.Д.Ковальченко. Ростов-на-Дону, 1991. С.233-234.

³⁵ Журба О.І. Київська Археографічна комісія 1843-1921. К., 1993. С.17-18, 97, 111.

³⁶ Видатні вчені Національної Академії Наук України. Особові архівні та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського (1918-1998): Путівник. К., 1999. С.47-51.

³⁷ Колесников А.А. Иконниковы. История дворянского рода. Барнаул, 1998. 100 с.

³⁸ Пиріг П.В. В.С.Іконников як історик України //150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті. К., 1992. С. 89-92; Дмитрієнко М.Ф., Войцехівська І.Н. 150-річчя з дня народження В.С.Іконникова //УІЖ. 1991. № 12. С. 141-148; Радзивілл О. В.С.Іконников та В.Б.Антонович: Єдність протилежностей? //Академія пам'яті професора Володимира Антоновича (16-18 березня 1993 р.). К., 1994. С. 177-187; Войцехівська І.Н. Володимир Іконников //Історія України в особах. К., 1995. С. 108-112; Войцехівська І.Н., Стрельчук Н.В. До питання українсько-хорватських наукових зв'язків другої половини XIX – початку XX ст. //Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи: 36. наук. праць. К.;

Чернівці, 1997. Вип.1. С. 91-95; Войцехівська І.Н. Від предків до нащадків (Життєпис вітчизняного вченого-історика Володимира Степановича Іконникова) //Пам'ять століть. 1997. № 3. С. 75-91; Куликова О. До питання "Про вінець творчості В.С.Іконникова" //Старожитності. 1993. № 17-18. С. 14-15; Куликова-Радзивилл О. Формування історіософії В.С.Іконникова (до постановки проблеми) //Історія, історіографія, джерелознавство: Істор. зб. К., 1996. С. 138-160; Радзивилл О. Кілька слів про початок літературної діяльності В.С.Іконникова //Ucrainika: архівні студії. К., 1997. С. 242-248.

³⁹ Войцехівська І.Н. Проблеми історіографії та джерелознавства у науковій спадщині В.С.Іконникова //Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. праць. К., 1997. С. 80-89; Войцехівська І.Н. Основні напрями джерелознавчих студій В.С.Іконникова //Вісник Київського університету. Історія. К., 1996. Вип. 34. С. 146-152; Войцехівська І.Н. Проблеми теоретичного джерелознавства у творчості В.С.Іконникова //Спеціальні галузі історичної науки: Збірник на пошану М.Я.Варшавчика. К., 1999. С. 33-47.

⁴⁰ Войцехівська І.Н. Спеціальні історичні дисципліни у творчості В.С.Іконникова //Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи: Зб. наук. праць. К.; Чернівці, 1997. Вип.1. С. 249-254.

⁴¹ Радзивилл О. Археографічна діяльність В.С.Іконникова //Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської Археографічної комісії (Київ-Седнів, 18-21 жовтня 1993 р.) /Відп. ред. П.Сохань. К., 1997. С. 234-244; Войцехівська І.Н. Архівознавство у науковому доробку Володимира Іконникова //Студії з архівної справи та документознавства. К., 1996. Т.1. С. 115-123; Войцехівська І.Н. Володимир Іконников – бібліотекознавець та бібліофіл //Бібліотечний вісник. 1998. № 1. С. 39-42.

⁴² Дмитрієнко М.Ф., Войцехівська І.Н. До питання про джерельну базу для складання родоводів (на прикладі біографії акад. Російської АН та акад. ВУАН В.С.Іконникова) //Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика. Матеріали I генеалогічних читань пам'яті Вадима Модзалевського. К., 1996. С. 49-53; Войцехівська І.Н. Вітчизняна архівістика в особах: актуальні проблеми дослідження //Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. Наукові доповіді Всеукраїнської конференції (Київ, 19-20 листопада 1996 р.) К., 1997. Ч.1. С. 74-79;

Войцехівська І.Н. Питання історії культури та просвітництва у творчості В.С.Іконникова //Відродження української державності: проблеми історії та культури. Матеріали міжнародної наукової конференції. Одеса, 1996. Ч. I. С. 161-162; Пиріг П.В. В.С.Іконников як історик України //150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті. К., 1992. С. 89-92.

Ганна Пасеченко

ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ В.Б. АНТОНОВИЧА В ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ ІСТОРИКІВ ХХ СТ.

Останнім часом неабиякої актуальності набули різноманітні питання української історіографії, що пов'язано зі становленням і розвитком історичної науки в Україні. М.С. Грушевський писав, що "українською історіографією мусимо вважати те, що описує історію українського народу як такого, незалежно від політичних чи інших зв'язків, які об'єднували його з іншими народами і країнами"¹.

Саме на таких позиціях стояли репрезентанти народницького напрямку, яскравим представником якого був Володимир Антонович. І хоча один з найвизначніших істориків ХІХ ст. "не залишив по собі якоїсь скрісталізованої історіософської доктрини, його організаційна діяльність, точно визначені дослідницькі принципи, численні історичні праці заклали один з наріжних каменів народництва"².

Слід вказати на неоднозначність трактування його поглядів дослідниками та сучасниками. Можливо, це пояснюється тим, що В. Антонович не був істориком – академістом, прихильником науки для науки, якому чисто формальні вимоги наукових завдань, чи якісь обставини диктують теми розвідок. В історичних дослідженнях шукав він відповіді на питання зі сфери соціальної чи політичної, які приносило йому життя народу, спільноти, до якої він належав. Більше того, найбільш теоретичні засади його тлумачення історичного розвитку, наприклад, характеристика національних типів, вийшли